

איכות או כמות כמות ואיכות כמות שהיא איכות

הרב דוד פוקס

"לא מרבכם מכל העמים חשק ה' בכם ויבחר בכם" (דברים ז, ז). לא הכמות קבעה את בחירת עם ישראל, ואין היא ההוכחה לחשיבות בעיני ה'. מבחינה ערכית, מעט איכותי עולה על רבוי כמותי. לעומת זאת, פסוקים אחרים מלמדים על יתרון לכמות: "ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים" (בראשית כב, יז), "ורב דגן ותרשוש" (שם כ"ז, כח). א"כ יש לברר, מה ה' שואל מעמנו: להצטיין במעט, או להרחיב, אך ברמה נמוכה יותר? השאלה מלווה אותנו בכל תחומי חיינו. להעדיף את לימוד הבקיות או את לימוד העיון? לכווין היטב במעט, או להרבות בתפילה? להפיץ תורה לרבים, או לפתח יחידים למצוינות? הרמב"ם משתמש במונחים "חומר" ו"צורה" להביע את המושגים האלה: חומר=כמות(כמה, מה), צורה=איכות(איך).

א

כשצמא ישראל למים (במדבר כ), אמר ה' למשה "קח את המטה והקהל את העדה אתה ואהרן אחיך ודברתם אל הסלע לעיניהם ונתן מימיו והוצאת להם מים מן הסלע והשקית את העדה ואת בעירם" (שם שם, ח). אחרי טעותו הקשה של משה (כל מפרש ופירושו), אנחנו מתפלאים לקרוא "ויצאו מים רבים ותשת העדה ובעירם" (שם, יא). מדוע זכו ל"מים רבים"? ה' הבטיח "מימיו", במשורה, הצריך להם; והנה אחרי החטא מקבלים פרס? עומד על כך רבי מאיר שמחה בספרו משך חכמה (שם), ומוסיף דיוק נוסף בלשון הכתוב. בצווי "והשקית את העדה ואת בעירם", "את" פסקיה קרא (ב"ק סה, ב. בלשון הכתוב הביטוי 'את השמים ואת הארץ' מצביע על הבדל בין השמים לארץ, יותר מאשר במשפט 'את השמים והארץ'), ואילו בפועל "ותשת העדה ובעירם", בלי המלה "את".

כותב רמ"ש: "דע, כי הברכה אשר היא בחפץ השם ובסבר פנים יפות, היא אינה מהוללה בכמותה, רק באיכותה. כי זה ענין יותר נשגב ויותר נאה אשר במעט המזון יושבע רעבונו, ובמעט השתיה יושבר צמאו. וכמו שהבטיח בברכותיו 'ואכלתם לחמכם לשובע' (ויקרא כו, ה), שיהא אוכל קמעה ומתברך במעיו, רש"י... ולכן, אילו לא שינו מאמר השם ועשו כפי מצוותו, היה הברכה במעיים באיכות לא בכמות... ושתייתם היה גם כן ענין נפשי, אשר בזה נבדלו מן שתיית הבהמה, אשר הוא רק לכבות חום הצמאוני מאש הקיבה. אולם כאשר לא נתקדש שמו יתברך, אז היה הברכה בכמות לא באיכות, והיה בו שתייתם שוה לשתיית הבהמה. וזה שאמר ה' 'והוצאת להם מים' ולא הזכיר 'מים רבים'... 'והשקית את העדה ואת בעירם'... היינו ששתייתם תהיה נבדלת משתיית הבהמה. אולם כשאר לא עשו כפי ציווי, אז 'יצאו מים רבים ותשת העדה ובעירם' - שניהם שווים בשתייתם, והברכה אינה רק בכמות".

הדברים הברורים שכתב, מתיישבים עם שיטתו בספריו ובחייו. העיקר האיכות! בדיעבד, כתוצאה מחטא מתרצים עם הכמות. אך לכאורה אנו שומעים אחרת מהרמב"ן, (עיי' במהדורת הרב י. קופרמן למשך חכמה הערה 4.) שכן כך כתב שם: "וטעם ונתן מימיר", שיהיו מיד מים רבים נובעים ממנו כמו שאמר 'ויצאו מים רבים'; כי הנתינה תאמר על הרבוי". אם אכן חולק, במה חולק? האם אין מעלה לאיכות לדעתו? או שמא התכוין לרבוי הנדרש לעם של יותר משני מליון נפש, הרבה מעבר לתפוקה של מעיין-הנובע-מסלע מצוי במדבר?

נראה שלפחות בתחום אחד פשטו חז"ל את הספק. בסוף מסכת הוריות (דף יד, א): "אמר רבי יוחנן: פליגו בה רבן שמעון בן גמליאל ורבנן; חד אמר סיני (מי ששנה משנה וברייתא סדורין לו כנתינתן מהר סיני, רש"י) עדיף, וחד אמר עוקר הרים (דחריף ומפולפל בתורה, אע"פ שאין משנה וברייתא סדורין לו כל כך, רש"י) עדיף. רב יוסף, סיני; רבה, עוקר הרים. שלחו לתמן (לא"י) איזה מהם קודם (לבחירה כראש ישיבה)? שלחו להו: סיני עדיף, דאמר מר 'הכל צריכין למרי חטיא'".

לכאורה ניתן לומר שזו מחלוקת תנאים קדומה. באבות פ"ב מ"ח למדנו: "חמישה תלמידים היו לרבן יוחנן בן זכאי... הוא היה מונה שבחם; רבי אליעזר בן הורקנוס, בור סוד שאינו מאבד טיפה... ורבי אלעזר בן ערך, כמעין המתגבר. הוא היה אומר: אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ורבי אליעזר בן הורקנוס בכף שניה, מכריע את כולם. אבא שאול אומר משמו: אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ורבי אליעזר בן הורקנוס אף עמהם, ורבי אלעזר בן ערך בכף שניה, מכריע את כולם". רבי אליעזר בן הורקנוס, ה"בור סוד" הוא סיני, ות"ק פסק שהוא מכריע את כולם, כלומר הבקיאות עדיפה! אבא שאול חולק ומוסר בשם ריב"ז שרבי אלעזר בן ערך, ה"מעין המתגבר" הוא עוקר הרים, הוא מכריע את כולם, העיון בסברא חריפה ומפולפלת עדיף על הבקיאות.

אך אם באמת כך, שת"ק ואבא שאול חולקים בשאלת חכמי בבל, איזה מהם קודם, סיני או עוקר הרים, למה הגמרא בסוף הוריות לא הביאה את המשנה באבות כראיה לדיון שם? ואמנם לפי פירושו של רבינו יונה לאבות שם אין מחלוקת במשנה, וממילא אין סיבה שיביאו אותה במסכת הוריות. וז"ל: "אם יהיו כל חכמי ישראל... ר"א בן הורקנוס מכריע את כולם, ר"ל בענין הידיעה, מפני שהיה כבור סוד שאינו מאבד טיפה, ולא היה בכל חכמי ישראל יודע הרבה כמוהו שלא שכח דבר מכל מה שלמד. אבא שאול אומר משמו ערך על כל חכמי ישראל. נמצאת אומר שאלו שני התנאים אינן חולקין, אלא זה מדבר בענין הידיעה וזה מדבר בענין הסברא והחדוד" עכ"ל. א"כ לפי דבריו אין הכרעה במשנה, כיון שאין מחלוקת במשנה. ריב"ז הדריך את חמשת תלמידיו לתפקידים שיקבלו בהנהגת עם ישראל. כעין יעקב אבינו שבירך את בניו לפני מותו; שלא התכוון להפלות ביניהם, אלא לציין את המעלות ואת החסרונות שלפיהם יתכוננו את חייהם ואת תרומתם לכלל. כך עושה רבן יוחנן בן זכאי כאשר מונה את שבחם. לא לעורר קנאה חלילה, לא להחמיא, אלא לגלות את מה שהרב רואה בתכונות הנפש של כל תלמיד, לעזור להם בבחירת הדרך להשתלם ולהתמחות במה שכל אחד מצטיין.

רעיון זה יפתור תעלומה בהתנהגותו של רבי אליעזר בן הורקנוס. במחלוקת הגדולה בענין תנורו של עכנאי (ב"מ נט, ב) השיב רבי אליעזר כל תשובות שבעולם, ולא קיבלו הימנו. ניסה ר"א לגייס את הטבע וגם בת קול להוכיח את שיטתו, ללא הועיל. לא בשמים היא... שכבר כתבתי בהר סיני בתורה "אחרי רבים להטות". האם שכח ר"א פסוק זה? הוא, שלא שכח דבר מכל מה שלמד, לא זכר יסוד זה בפסיקת ההלכה? ! עמד רבי אליעזר על שלו, ולא ויתר גם כשכל חבריו בדילים ממנו; גם כשנידוהו. איך נבין קיצוניות כזאת? האם ר"א אינו סובר דין רוב בבית דין? התשובה פשוטה: רבי אליעזר מודה לדין רוב, כאשר המתווכחים הם שווים בהלכה. אבל רבם הגדול כבר פסק שבענייני בקיאות ר"א מכריע את כולם, והוא סבר שלפנינו ענין של בקיאות גרידא, ולכן אין רוב שיכול להטות את הכף כשהוא בצד שני. חבריו סברו כנראה, שאין בנושא הנידון רק שאלת בקיאות, כפי שכמעט אינו נמצא, אלא יישום של הלכה מקובלת ע"פ סברא, וממילא ההכרעה צריכה להתקבל ע"פ הרוב.

פירושו של רבינו יונה נותן אפשרות להבין את הסוגיא המתמיהה בנדה דף ז, ב. במשנה שם מחלוקת בטומאה דרבנן: "רבי אליעזר אומר: ארבע נשים דיין שעתן... אמר רבי יהושע: אני לא שמעתי אלא בתולה, אבל הלכה כרבי אליעזר".

ובברייתא שם: "אמר לו רבי אליעזר לרבי יהושע: אתה לא שמעת אלא אחת ואני שמעתי הרבה. אין אומרים למי שלא ראה את החודש יבוא ויעיד, אלא למי שראה! כל ימיו של ר"א היו עושין כרבי יהושע. לאחר פטירתו של ר"א, החזיר רבי יהושע את הדבר ליושנו כר"א. בחייו, מ"ט לא? משום דר"א שמותי הוא, וסבר אי עבדינן כוותיה בחדא עבדינן כוותיה באחרנייתא, ומשום כבודו דר"א לא מצינן מחינן בהו. לאחר פטירתו של ר"א, דמצינו מחינן בהו; החזיר את הדבר ליושנו".

סמכותו של ר"א בקבלה היתה כה גדולה שחשש ר"י שאם יודה לו באחד, לא יוכל למחות נגד צבור תלמידיו הנוטים לב"ש ויפסקו כמותו בעוד הלכות. וכבר הוכרעה ההלכה בבית הלל. אחרי מות ר"א, חשב ר"י שיוכל לעמוד נגד חכמי ב"ש, ולכן החזיר את ההלכה כפי שהיא צריכה להיות כאן, כרבי אליעזר. עד כדי כך חשש ר"י, שפסק ביודעים שלא כהלכה! אמנם הדיון שם הוא בחומרא דרבנן, אבל רואים מכאן עד כמה דברי ריב"ז שהמליך את רבי אליעזר בענין הידיעה מנעו כל התנגדות לפסקיו (ע"ע במחקרים בדרכי התלמוד של הרב מרגליות עמ' לד - מד).

רבינו יונה לימד שהמשנה אינה דנה במי עדיף, באיזו דרך יבור לו האדם. אין כאן העדפה של בקיאות או עיון. אבל הסוגיא בסוף הוריות הרי הכריעה, סיני עדיף! הכל צריכים לבעל החטים. ואם כן לכאורה, אין מקום לספק כעת. אמנם יתכן שאין לתלמוד משם אלא לענינה. שאלו את חכמי ארץ ישראל את מי להעדיף כראש ישיבה, מינוי לתפקיד מסויים למטרה מסויימת. שמא אין כאן פסק לדרכו הפרטית של כל יחיד. לא הכריעו שהבקיאות עדיפה על העיון. ועוד, שמא פסק זה נכון לתקופת האמוראים שלמדו תורה בעל פה. אם חס וחלילה תישכח חלק מתורה, מי ערב שיחזירנו בפלפול? אם כך, גם מהסוגיא בהוריות אין להחליט בשאלתנו. נראה שיש עוד להתעמק בנושא.

ב

בין הברכות בסוף ויקרא (כו, ו) מבטיח ה', "והשבתי חיה רעה מן הארץ" (ובעזרת ה' נזכה לראות בקרוב בהתגשמות ברכה זו, גם בהשבתת הסוג החדש של חיה רעה שהכיר דורנו). בתורת כהנים שם חולקים חז"ל: "רבי יהודה אומר: מעבירם מן הארץ. רבי שמעון אומר: משביתן שלא יזיקו". הרמב"ן מסביר שם את דעת רבי שמעון שלעתיד 'תהיה ארץ ישראל בעת קיום המצוות כאשר היה העולם מתחילתו קודם חטאו של אדם הראשון... ובהיות ארץ ישראל על השלמות תשבת רעת מנהגם ויעמדו על הטבע הראשון אשר הושם בהם בעת יצירתם' (כמובן שצריך לברר - על איזו תקופה מדברת כאן התורה? האם חולק הרמב"ם (הלכות מלכים פ"א ה"א) כשכותב: "אל יעלה על הלב שבימות המשיח יבטל דבר ממנהגו של עולם, או יהיה חידוש במעשה בראשית; אלא עולם כמנהגו נוהג. וזה שאמר בישעיה 'וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירביץ', משל וחידה"?)

הראג'צובר (רבי יוסף ראזין, שו"ת צפנת פענח נ"י סימן נ, מובא בצפנת פענח על התורה על הפסוק בויקרא שם) מציג פירוש גאוני, אופייני לדרכו המיוחדת, למחלוקת ר"י ור"ש. "והנה בתו"כ פרשת בחקתי על קרא והשבתי חיה כו' מביא שם פלוגתא דר' יהודה ור"ש אם ההשבתה ר"ל כמות הדברים, וס"ל לר' יהודה ואזיל לשיטתו (פסחים כא, א) דאין ביעור חמץ אלא שריפה, ר"ל דצריך שלא תהא הכמות. וכמבואר בירושלמי פ"ב דפסחים השבתה שיהא בלא יראה וכו'. אבל ר"ש ס"ל דהשבתה הוי ג"כ ביטול איכות הדבר."

אין ראשית מחלוקתם בברכה העתידה, בביאור "והשבתי חיה רעה מארצכם"; אלא בביאור אותו שורש באותו בנין בפרשת בא (שמות יב, טו): "אך ביום הראשון תשביתו שאר מבתים". איך 'משביתים', מבערים את החמץ בערב פסח? לרבי יהודה אין ביעור חמץ אלא בשריפה, בכלילי החומר, הכמות. התורה דורשת סילוק החמץ הגשמי, ובשריפה הרי הוא איננו עוד. לרבי שמעון (החכמים החולקים שם על ר"י), אין צורך להשבית את החומר. התורה מתייחסת בעיקר אל איכות הדברים, ובביטול היעוד של החמץ, המטרה שלה הכינו אותו; מקיימים את מצוות 'תשביתו'. כאן שורש ועיקר מחלוקת התנאים; וכשרואים אותה מלה בסוף ספר ויקרא, חייבים הם לפרשה בעקביות לשיטתם. רבי יהודה שפירש 'תשביתו' כסילוק הכמות, החומר, מפרש 'והשבתי' באותה דרך 'מעבירים מן הארץ'. אבל רבי שמעון שחלק על ר"י בהשבתת חמץ, חולק ממילא גם בהשבתת חיה רעה, 'משביתם שלא יזיקו'. החומר קיים, אבל אינו ממלא אותו תפקיד ויעוד - ממילא הוא מושבת.

יוצא לפי הראג'צובר, שר"י ור"ש חולקים - לפחות בנושא זה - אם התורה מחשיבה את הכמות או את האיכות. במקום אחר הארכנו בע"ה להראות שר"י ור"ש נאמנים לשיטתם בכל התורה כולה, בידי שבת (שורש 'תשביתו' 'והשבתי') במלאכה שאינה צריכה לגופה ובדבר שאינו מתכוין, באינו מתכוין בכל מצוות לא תעשה, ובמצוות צריכות כוונה בכל מצוות עשה - ממש בכל התורה כולה! להלכה, פוסקים כרבי יהודה נגד רבי שמעון (עירובין מו, ב), חוץ מבהלכות שבת (שבת קנז, א) בכל השבת כולה הלכה כר"ש (נגד

ר"י). ואולי ההסבר לכך הוא שבעולם הזה הכמות היא הקובעת, ולכן ההלכה כרבי יהודה. אך שבת היא 'מעין עולם הבא' (מכילתא תשא לא), ובעולם הבא האיכות היא הנדרשת, ולכן ההלכה כרבי שמעון הדורש את האיכות בקיום כל המצוות. הרבה עשו כר"ש, ולא עלתה בידן (ברכות לה, ב) בעולם הזה, אבל בעולם הבא יעלו לדרגת האיכות הרצויה בעבודת השם. כעין זה מובא בשם הגר"א (אבני אליהו לברכת יוצר אור בסידור הגר"א) ובלקוטי תורה לבעל התניא (פרשת קרח) בשם האריז"ל שלעתיד לבא הלכה כבית שמאי. בינתיים, לכל הדיעות לעניני מצוות בעוה"ז ההלכה כר"י.

להסבר זה למחלוקת ר"י ור"ש ניתן למצוא חיזוק בדברי הר"ן (נדרים נב, א) כשמנמק את הסיבה לכך שדבר שיש לו מתירים אינו בטל ברוב. לא כרש"י במסכת ביצה (ג, ב ד"ה שיש לו מתירין וד"ה אפילו באלף לא בטיל) הכותב: "הואיל ויש לו מתירין לאחר זמן, לא יאכלנו באיסור ע"י ביטול... שיכול לאכלו אחר יו"ט בהיתר גמור". מחדש הר"ן דרך אחרת. שם באמצע ד"ה וקשיא, כותב: "וכך נראה לי בטעמו של דבר... וקסבר ר' יהודה דהיינו טעמא משום דמין במינו לא בטיל, לפי שכל דבר שהוא דומה לחבירו אינו מחלישו ומבטלו אלא מעמידו ומחזקו. ומשום הכי סבירא ליה לר' יהודה בכולהו איסורי דמין במינו לא בטיל. ורבנן לא משמע להו הכי, דמכל מקום מין במינו דאיסור והיתר אין דומין זה לזה, כיון דחד אסור וחד שרי; שאין ראוי לילך אחר דמיון בעצם, אלא אחר חילוקן באיסור והיתר... דכי היכי דר' יהודה אזיל אחר דמיון העצם, אזלו רבנן אחר דמיון ההיתר; ולפיכך כל שחלוקין באיסור והיתר אפילו מין במינו בטיל, דהוה ליה כמין בשאינו מינו. ומשום הכי אמרינן בדבבר שיש לו מתירין... שאין דבר זה חלוק מן ההיתר לגמרי באיסור והיתר, שהרי אף הוא סופו להיות נותר כמוהו, אמרינן שאינו בטל במינו...". רבי יהודה מחשיב את העצם, את החומר, את הכמות. לרבי שמעון כל עיקר התורה הוא האיכות, ולכן אזיל אחר הדמיון באיסור והיתר. במעבדה ביולוגית כימית לא נבדיל בין האסור למותר; אבל הדין, האיסור עושה אותו למין אחר. לכאורה אם כן, מקור לגאון הראגצ'ובר מהר"ן, ומקום לעיון בשאלת יחסה של תורה לכמות ואיכות.

ג

העימות בין האיכות לכמות קיים כבר מששת ימי בראשית. המבינים יראו לנו את סודו במעשה האבות שהוא סימן לבנים, דרכו של אברהם אבינו במידת החסד מול שיטת בנו המפלס דרך במידת הגבורה, הדין; ואין כאן מקומו של בירור זה. את המשכו מרגישים במחלוקות בין בית שמאי לבית הלל, כפי שרמוז בזהר (רעיא מהימנא במדבר דף רמה): "אמר ר"מ: הלל ושמאי דאתון, חד מסטרא דרחמי וחד מסטרא דדינא; דאינון חסד וגבורה, דרגין דאברהם ויצחק". סביר שהמיוזג הבא לידי ביטוי במידתו של יעקב אבינו, התפארת והאמת, הוא הראוי לבני בניו. אין ערך לכמות בלי איכות כלשהי, ואין איכות כלל בלי מידת מה של כמות. לפי שורש נטיית הנשמה של כל אחד, ימצא משיכה לדגש על הכמות או פיתוח יתר של האיכות; ואשרי המוצא את האיוון האמיתי עבורו בזה.

עוד שאלה דורשת תשומת לב. האם יש מקום שהכמות תיהפך לאיכות? האם רבוי כמותי מסויים יעלה את הנושא לאיכות אחרת? הישיג הבקי איכות סברא, כשעולה בהתמדה בדרכו הכמותית? הפצת תורה לרבים, לכל השכבות בכל המקומות הנידחים תחייב אמנם ויתור על רמה גבוהה, אך האם תביא תשתית של ידיעה בסיסית כוללת לציבור גדול גם עליה איכותית? השלכות הלכתיות רבות יש לשאלה זו, ונעמוד בע"ה על כמה דוגמאות.

גדולי הראשונים דנו במצבים קשים של פקוח נפש. הכלל - פקוח נפש דוחה כל מצוות התורה, חוץ משלש עבירות חמורות. בכל זאת, קובעת התוספתא (יומא פ"ד ה"ה) מאכילין אותו הקל הקל תחילה. אין לעבור איסור חמור, אם אפשר להציל את החיים באותה יעילות ע"י איסור קל יותר. מה הדין בחולה שיש בו סכנה הצריך בשר בשבת - ישחטו, ויעברו איסור חמור של סקילה; או יאכילוהו נבילה המזומנת, שאיסורו רק לאו? הראב"ד, המהר"ם מרוטנברג, הרא"ש, כמעט כל הראשונים פסקו מטעמים שונים שישחטו. עיין בב"י או"ח סימן שכח לסעיף יד שמביא את דבריהם. הר"ן (יומא פרק ח דף ד, ב מדפי הרי"ף ד"ה וגרסי' בגמ' ת"ר מי שאחזו בולמוס) מעלה דרך מחודשת להתייחסות לבעיה. כל הראשונים לפניו הניחו שאיסור סקילה בשחיטה בשבת אכן חמור יותר מאיסור לאו של אכילת נבילה. כותב הר"ן שם: "אין איסור נבילה קל מאיסור שבת, דנהי דנבילה איסור לאו ושבת איסור סקילה, איכא חומרא אחרינא בנבילה, לפי שהאוכלה עובר בלאו על כל זית וזית שבה... אבל לענין שבת, לא עבר אלא בשעת שחיטה, וחד לאו הוא... ומש"ה לאוין הרבה דנבילה לא מיקרי איסור קל לגבי חד לאו דשבת, ואע"ג דהוי איסור סקילה." עכ"ל. הרבה איסורים קלים חמורים מאיסור אחד חמור. הכמות מהוה איכות (אמנם עיין שם במגן אברהם סק"ט שמשמע שאיסורי דרבנן גם אם יהיו מרובים, לעולם לא יגיעו למדרגת איסורי דאורייתא, אם כן צריך ברור לפי שיטת הר"ן מהו הכלל בזה, מתי נאמר שהכמות יכולה להיפך לאיכות, ומתי נאמר ששני המושגים הם כל כך רחוקים זה מזה שלעולם לא יוכלו להשתוות). האם הראשונים שנתנו טעמים אחרים, בחלקם דחוקים, חולקים על הר"ן בעקרון זה? האם נאמר לדעתם שאין כמות, ולו הגדולה בעולם, שתגרום לשינוי באיכות הדבר. או שמא, הם רק מתקשים להצביע על הכמות שתהווה איכות. כמה שעורי לאו - שתים, מאה, אלף - שווים לאיסור אחד של סקילה? ועוד, האם ניתן ללמוד מהלכות שבת לכל התורה?

בספר לקח טוב (לר' יוסף ענגיל) כלל טו - "אי ריבוי הכמות מכריע האיכות", מובאים כ"ו סעיפים הדנים בשאלה זו. שם בסעיף כ הוא מצטט מספר מעשה רקח (לר' מסעוד חי רקח) על הרמב"ם הלכות יסודי התורה פ"ה ה"א המוכיח שהנאנס לעבור על כל מצוות התורה כאחד, יעבור ואל יהרג. אין כמות כל האיסורים, ומספר פעמים כל איסור, עולה לחומרת אחת משלש העבירות החמורות. משמע שאין ריבוי הכמות מכריע את האיכות. עע"ש בס"ז שדן בפירוש הרמב"ם לאבות פ"ג מט"ו: "והכל לפי רוב המעשה". הרמב"ם

מדייק בלשון המשנה 'רוב המעשה', ולא 'גודל המעשה' ופוסק "שאינן המדות הטובות נקנות אלא כשהאדם חוזר על המעשים הטובים פעמים רבות ... לא כשיעשה האדם מעשה אחד ממעשי הטוב .. המשל בזה, אם נתן באדם למי שראוי ליתן אלף דינרין בפעם אחת לאדם אחד, לא תיקנה לו מדת הנדיבות בזה המעשה היחידי הגדול; כמו שנקנית למי שנתנדב אלף פעמים באלף דינרין ונתן כל דינר מהן בדרך נדבה. לפי שזה חזר על פעולת הנדיבות אלף פעמים ונקנית לו תכונה חזקה. וזה פעם אחת בלבד נתעוררה הנפש בתעוררות גדולה למעשה הטוב..." עכ"ל. משמע מדבריו שריבוי הכמות מכריע את האיכות. למרות שאין להביא ראיה לר"ן מדברי הרמב"ם כמובן, אבל הר"ן יכול לדייק בלשון המשנה כרמב"ם ולהוכיח את שיטתו.

יתכן שניתן להסביר שבשאלה זו נחלקו ריש לקיש ורבי יוחנן. בתחילת פרק שמיני במסכת יומא (דף עג, ב) למדנו: "חצי שעור; רבי יוחנן אמר: אסור מן התורה, ריש לקיש אמר: מותר מן התורה". מחדש ריש לקיש רעיון נפלא. מן התורה מותר לאכול פחות משעור חזיר או נבילה; אין הם אסורים. אין פירור חזיר, חזיר! כשאוכל את כל כמות האיסור, עבר עבירה; פחות מכן לא עבר. ולעומתו, רבי יוחנן מבין שאם אין איסור בפחות משעור, לא יתכן איסור בשעור שלם. אם אין הפירור חזיר, גם אין הכזית חזיר. ומכיון שאסרה התורה חזיר, מוכרח שגם בפחות משעור יש איסור, והשעור נצרך רק לעונשים, למלקות ולקרנן. לכאורה, לר"ל ריבוי הכמות מכריע את האיכות, ואילו לרבי יוחנן אין אפשרות כזאת, ולכן הוא חייב לפסוק שחצי שעור אסור מן התורה. וכידוע, הלכה בזה כרבי יוחנן.

בו ביום שהעלו את רבי אלעזר בן עזריה לנשיאות לא היתה הלכה שהיתה תלויה (בספק שלא פירשוהו, רש"י) בבית המדרש שלא פירשוהו (ברכות דף כח, א). ולמה הצליחו לפשוט את כל הספקות, שואל רש"י; ומתרץ 'שרבו בתלמידים, רב החידוד והפלפול'. שכן כך כתוב שם: "אותו היום סלקוהו לשומר הפתח ונתנה להם רשות לתלמידים ליכנס. שהיה רבן גמליאל מכריז: כל תלמיד שאין תוכו ככרו לא יכנס לבית המדרש. ההוא יומא אתוספו כמה ספסלי. א"ר יוחנן: פליגי בה אבא יוסף בן דוסתאי ורבנן; חד אמר אתוספו ארבע מאה ספסלי, וחד אמר שבע מאה ספסלי". איזו מחלוקת משונה! התווספו ארבע מאות או שבע מאות ספסלים לבית המדרש? איך תתכן טעות כה גדולה? הפער בין הדיעות גדול מכדי שהדעת תסבול. שמעתי הסבר לזה (ואני מתנצל שאיכות השמיעה והזכרון לא הועילה לזכור ממני), שאין כאן מחלוקת במציאות. כולם מסכימים שלפני שפתחו את שערי בית המדרש, למדו שם על שלש מאות ספסלים. כשביטלו את גזירת ר"ג (שנהג בזה ובעוד עניינים כב"ש), נתווספו ארבע מאות ספסלים. לכן דיעה אחת מוסרת שאכן 'אתוספו ארבע מאה ספסלי'. הדיעה השניה סוברת שכשנתווספו על השלש מאות עוד ארבע מאות ספסלים, היו אז שבע מאות חדשים. איכות הלימוד של שבע מאות יחד עולה על ארבע מאות ועוד שלש מאות. גם השלש מאות למדו ברמה שונה, כשהצטרפו עוד ספסלים

מרובים. כלשונו של רש"י, שרבו בתלמידים, רב החידוד והפלפול. ריבוי הכמות מכריע את האיכות! ושמו נאמר שבזה חלוקים אבא יוסף בן דוסתאי ורבנן.

אם הדיעות בחז"ל חלוקות הן, ולא מצאנו עדיין הכרעה, נראה לכאורה שבראש השו"ע, אר"ח סימן א סעיף ד, ישנה הכרעה. פסק המחבר: "טוב מעט תחנונים בכוונה מהרבות בלא כוונה". מקורו בטור שכתב בלשון דומה. הגר"א בביאורו שם מפנה למשנה בסוף מנחות (דף קי, א): "נאמר בעולת בהמה 'אשה ריח ניחוח', ובעולת העוף 'אשה ריח ניחוח', ובמנחה 'אשה ריח ניחוח'; לומר לך אחד המרבה ואחד הממעיט, ובלבד שיכוין לבו לשמים", וכן לפסוקים מקהלת שהביאו האמוראים בגמרא שם. אם הממעט במעשה, כעני זה שאינו מביא יותר מסולת למנחה, זוכה לשכר מאת ה' כמרבה בנדבת השור, כששניהם לבם לשמים, כ"ש שרצוי יותר המעט בתחנונים בכוונה, מהמרבה בלא כוונה. ובלי להכנס לברור המקור של סעיף זה (עיין בט"ז ובמ"א שם) נראה ברור שהטור והשו"ע פסקו שטוב מעט באיכות מעולה מכמות מרובה באיכות נמוכה. ריבוי הכמות אינו מכריע את האיכות!

אולם מכיון שאנו עוסקים בתפילה, נדמה שאין ראייה. תלמידי רבינו יונה על הרי"ף בפרק ראשון של מסכת ברכות (לדף יב, א שם, דף ו, א מדפי הרי"ף) מחלקים בענין כוונה בין תפילה למצוות אחרות. וז"ל: "אבל במצוות שתלויות באמירה בלבד, ודאי צריכה כוונה; שהאמירה היא בלב, וכשאינו מכוין באמירה ואינו עושה מעשה, נמצא כמי שלא עשה שום דבר מהמצוות". עכ"ל. בתחנונים לפני ה' הכוונה היא כל המצוה, ולכן ודאי טוב מעט מצוה מכלום. אך אי אפשר להקיש מהלכות תפילה להלכות ת"ת או מצוות אחרות. מוסיף המשנה ברורה שם סק"ב: "אבל אם המרבה כיון ג"כ, המרבה טוב יותר". כמות ואיכות יחד עולות על האיכות לבד! מה חידש? ושמו ניתן לומר, שבא להוציא מדעתם של אלו המזלזלים לגמרי בערכה של הכמות, וטוענים שהרי העיקר הכוונה, אם כן אפשר להסתפק במעט שבמעט.

העיר חברנו ר' יהודה ברקאי מחגיגה דף ט, ב מדברי הלל הזקן 'אינו דומה שונה פרקו מאה פעמים לשונה פרקו מאה ואחד'. השונה פרקו מאה ואחד פעמים הוא 'עובד אלקים', והשונה רק מאה פעמים 'לא עבדו'. על מה ועל מי מדבר הלל, על זה היכול להוסיף עוד פעם אחת - כמות - ולא הוסיף, ועל זה זכה לתואר 'לא עבדו' ושמו ניתן לומר, שהפעם הנוספת הזאת היתה מעלה את לימודו לאיכות שונה, וחטא בכך שנשאר ברמה של מאה פעמים, ולא הרים את עצמו ואת לימודו לסוג אחר, לסוג של מאה פעמים ואחת.

ד

"אמר רבי זירא אמר רב: מאי דכתיב 'כל ימי עני רעים וטוב לב משתה תמיד' (משלי טו, טו) 'כל ימי עני רעים' - זה בעל גמרא; 'וטוב לב משתה תמיד' - זה בעל משנה. רבא אמר: איפכא!" (בבא בתרא קמה, ב) מעלת המשנה - הסדר וההספק. גמר פרק, גמר מסכת, יש בידו דבר ברור. חסרונה - אין מורים הלכה מתוך משנה (סוטה כב, א). מה

תועלת הבקיות והידע, אם אי אפשר לעשות עמם דבר? מעלת הגמרא - דרך החיים הנמצא בה, מקור והדרכה לחיים אשר בה. חסרונה - הספק, האי ידיעה. אין סוגיא הנגמרת בהכרעה ברורה, 'אין ראיות גמורות ולא ברוב קושיות חלוטות, שאין בחכמה הזאת מופת ברור' (לשון הרמב"ן בהקדמתו לספר מלחמות ה'). אך אלו ואלו דברי אלקים חיים! יש סיבה למשתה תמיד בלימוד המשנה וגם בלימוד הגמרא. ולעומת זאת, יש שעושה את הימים לרעים בלימוד המשנה כמו בלימוד הגמרא. האם המשנה מיצגת לימוד כמותי, בקיאות; והגמרא את העיון והעמקה, את הלימוד האיכותי? שמא בשניהם יש גם זה וגם זה. מדוע בחר רב להעדיף את המשנה ורבה את הגמרא? לא כאן המקום לענות על כך, אבל מרגישים שיש לפנינו דיון בנושא שלנו.

העלנו שאלות, וראינו מקורות, אך לא מצאנו תשובות חותכות. בתחומים מסויימים ברור שלכמות השפעה על האיכות. המושך מעט דם לא יכריע את החיים. המושך עוד קצת גם לא ישפיע. ועוד ועוד. נגיע ודאי לכמות דם שהוצא, שיטה את הכף ויטול את הנשמה. בתחומים אחרים תוספת כמות היא רק תוספת כמות, ואין לה שום קשר לשינוי איכותי. טלית שכולה תכלת אינה פוטרת את חוט התכלת בציצית. בתחומים רבים יש מקום לויכוח, יש מחלוקות.

יש זמנים שהייבים לדאוג לכמות, גם באיכות מוגבלת; כדי להציל ולשמור על הקיים בקושי. יש שצורך השעה הוא לפתח את היחוד והמיוחדים, כדי להציל ולהבטיח הנהגה לעתיד. יש נשמות המוכנות לקבל את הברכה הכמותית, ובה לעבוד את ה'. יש נשמות המסוגלות ליעשות כלים לשפע איכותי, ובה לעבוד את ה'. אך האם אנחנו מכירים את צרכי הדור? האם אנחנו מכירים את טבע נשמותינו?

דברי הגר"א בפירושו למשלי (טז, ד) מרמזים לתשובה. "כי לכל אדם ואדם יש לו דרך בפני עצמו לילך בה, כי אין דעתם דומה זה לזה ואין פרצופיהם דומים זה לזה (ברכות נח, א) ואין טבע שני בני אדם שוה. וכשהיו נביאים, היו הולכים אצל הנביאים "לדרוש את ה'" (בראשית כב, כה; יחזקאל כ, א) והיה הנביא אומר, על פי משפט הנבואה, דרכו אשר ילך בה לפי שורש נשמתו ולפי טבע גופו... ומשבטלה הנבואה, יש רוח הקודש בישראל, ואיש עצתו יודעינו' (ישעיהו מ, יג) איך להתנהג. ורוח הקודש יש לכל אדם ואדם." נזכה בע"ה.